

درآمدی بر ابعاد و زمینه‌های تربیت

در صحیفه سجادیه

مهدی سپهانی نژاد استادیار دانشگاه شاهد تهران

حیدر علیّین

چکیده

طرح مقاهم بلندهای اخلاقی - تربیتی و حقائق دینی با زبان دعا در صحیفه سجادیه، شاهکاری است که تنها امام سجاد^ع در روزگار اختناق اموی توانست از عهده آن برآید. در این مقاله، نگاه فراگیر امام^ع به مساله تربیت در ابعاد ششگانه اعتقادی، عبادی، اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به همراه ابواب و زمینه‌های مصدقی آن، مورد بررسی تحلیلی و آماری، قرار گرفته است.

درآمد

آن بعد خاص تکمیل خواهد شد. از سوی دیگر، منظور از زمینه‌های تربیت در هر یک از ابعاد نیز مصادیق عینی در زندگی فردی و اجتماعی است که باید توسط اولیای تربیتی برای انسان فراهم شود تا در سایه آن فرستها، تجربه‌ها و ممارستهای انسان به کمال رسد. ابراهیمی فر در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی به مبانی، اصول، روشهای و اهداف تربیتی در ابعاد تربیت، حیطه‌هایی است که با توجه به جنبه‌های جسمانی و روحانی انسان، لازم است وی در آنها تربیت شود تا اعتلاً یابد و به قرب الهی برسد. منظور از ابواب تربیت نیز وجوده اساسی مطرح در هر یک از ابعاد است. در واقع با در کنار هم قرار گرفتن ابواب مطرح شده در هر بعد، انسان در آن بعد تربیتی جامعیت می‌یابد و تربیت وی در

(ابعاد تربیت، ابواب اساسی مطرح در هر یک از ابعاد و زمینه‌های مصدقی هر باب) پرداخته شود و در این راستا سؤالهای اساسی ذیل طرح شده و مورد بررسی قرار گرفته است:

- ۱- ابعاد تربیت از منظر امام سجاد^{علیه السلام} کدام است؟
- ۲- هر یک از ابعاد تربیت از منظر امام سجاد^{علیه السلام} چه ابوابی می‌باشد؟
- ۳- از منظر امام سجاد^{علیه السلام} هر یک از ابواب مطرح شده در ابعاد تربیت چه زمینه‌هایی را دربر می‌گیرند؟

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع تحلیل اسنادی بوده که طی آن مفاد ادعیه صحیفه سجادیه امام سجاد^{علیه السلام} مورد تحلیل قرار گرفته است.

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری
جامعه آماری پژوهش شامل، متن کامل ادعیه صحیفه سجادیه امام سجاد^{علیه السلام} بوده و لذا در این پژوهش به واسطه لزوم جامعیت نمونه، نمونه‌گیری انجام نشده و کل جامعه آماری مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

صحیفه سجادیه «مبانی تربیتی مطرح شده در ادعیه صحیفه را شامل خود دوستی، خدادوستی، کمالخواهی، میل به جاودانگی، خوف و رجا، غفلت، دنیادوستی و اختیار دانسته و همچنین کترول و هدایت، تعوا، تذکر و زهد را به عنوان اصول تربیتی مأنوذ از صحیفه سجادیه نام برده است و در خصوص روشها، از سه روش شناختی، گرایشی و رفتاری یاد کرده و در مورد هر یک نیز مصادبی را ذکر نموده است (ابراهیمی فر، ۱۳۸۱).

صفایی مقدم در پژوهشی با عنوان «اصول و اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه امام سجاد^{علیه السلام}» اصولی از جمله تربیت‌پذیری انسان، ضعف و محدودیت انسان و آزادی انسان را به عنوان اصول تربیتی از دیدگاه امام سجاد^{علیه السلام} معرفی و تحلیل کرده است (صفایی مقدم، ۱۳۶۶). در محدود پژوهشها تربیتی انجام شده در خصوص صحیفه سجادیه، تا به حال به بروز ابعاد، ابواب مطرح در آنها و بررسی ابعاد، ابواب اساسی مذکور، زمینه‌های مصدقی هر یک از ابواب مذکور، پرداخته نشده است. بنابراین، پژوهش حاضر در خصوص صحیفه سجادیه، مطرح و سعی شده با بهره‌گیری از روش علمی تحلیل اسنادی به استخراج سه زمینه مذکور

ابزار گردآوری داده‌ها

پژوهش به تفکیک و طبقه‌بندی سه زمینه مذکور و انعکاس آنها در جداول مرتبط و شرح کیفی هر یک از جداول پرداخته شده است.

یافته‌های پژوهش
در اینجا به تحلیل سوالهای پژوهش پرداخته خواهد شد.

بررسی سوال اول پژوهش
ابعاد تربیت از نظر منظر امام سجاد^{علیه السلام} کدام است؟

بنابر نتایج تحلیلهای انجام شده در خصوص ابعاد تربیت از منظر امام سجاد^{علیه السلام} و طبقه‌بندی به دست آمده از آنها طی جداول شماره یک تا شش پژوهش، شش بعد تربیتی از منظر امام سجاد^{علیه السلام} شناسایی گردید که شامل ابعاد اعتقادی، عبادی، اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌باشد (جدول شماره یک تا شش آمده در شرح سوالهای دوم و سوم پژوهش).^۲

از وارسی باز و بدون پیش سازمان یافتنگی که در آن شش موقعیت برای ثبت آدرس، متن عربی، متن فارسی، ابعاد، ابواب و زمینه مصداقی تعبیه شده بود، استفاده شد. واحد تحلیل محتوی مجموعه؛ جملات، عبارات و مضامین موجود در ادعیه صحیفه سجادیه بوده است. روایی ابزار به وسیله صاحب‌نظران و پایابی آن به وسیله محاسبه ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل انجام شده اولیه با تحلیل انجام شده توسط متخصص دیگر به دست آمده که نتیجه حاصله برابر با ۷۷٪ بوده است.

شیوه اجرا و مراحل انجام پژوهش

با استفاده از شکل وارسی به تحلیل محتوی جملات، عبارات و مضامین مربوط به ادعیه امام سجاد^{علیه السلام} در صحیفه سجادیه^۱ پرداخته شد. بر این اساس، پس از برخورد با جملات، عبارات و مضامینی در راستای هر یک از سه زمینه مذکور، موارد فوق به تفکیک با ذکر شش مورد گفته شده در ابزار مذکور درج می‌گردید.

روش تحلیل داده‌ها

به منظور تحلیل داده‌های حاصل از ابزار

- ۱- صحیفه سجادیه مورد استفاده در تحلیل، نسخه صحیفه سجادیه، ترجمه میهر خراسانی به شرح آمده در فهرست منابع بوده است.
- ۲- از آنجاکه بین یافته‌های مرتبط با سه سوال پژوهش،

بررسی سؤالهای دوم و سوم پژوهش^۱

- خر اسانی، دعای (۴۷).
- ۱-۱-۲. ایمان به خدا: به روان مقدس محمد و آل محمد درود فرست و ایمان ما را با یقین و اخلاص بیارای (ص س، د) ۲۹.
- ۱-۱-۳. دوری از شرک: سپاس خدایی را که خود را بر ما شناساند و... ما را بر اخلاص به پیگانگی خود راهنمایی نمود (ص س، د).
- ۱-۱-۴. ذات خداوند: سپاس مخصوص خداوندی است که اول است، بدون اینکه اولی بر او پیشی گرفته باشد و آخر است بدون اینکه آخری بر او متصور گردد (ص س، د).
- ۱-۱-۵. صفات خداوند: از جمله صفاتی که امام سجاد^{علیه السلام} برای خداوند متعال ذکر کرده‌اند، شامل قادر، عالم، صمد، عظیم،
- ۱-۲-۱. هر یک از ابعاد تربیت از منظر امام سجاد^{علیه السلام} شامل چه ابوابی می‌باشد؟
- ۱-۲-۲. از منظر امام سجاد^{علیه السلام} هر یک از ابواب مطرح شده در ابعاد تربیت چه زمینه‌هایی را دربر می‌گیرد؟
- ۱-۲-۳. نتایج حاصل از تحلیل انجام شده، بیانگر آن است که از منظر امام سجاد^{علیه السلام} تربیت دارای شش بعد اعتقادی، عبادی، اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است. و در اینجا پس از ذکر هر یک از ابعاد تربیتی مذکور، ابواب تربیتی مطرح شده در هر یک از ابعاد و سپس زمینه‌های مصداقی هر یک از ابواب مطرح و بحث خواهد شد.

۱- بعد تربیت اعتقادی

از منظر امام سجاد^{علیه السلام} بعد تربیت اعتقادی دارای چهار باب توحید، نبوت، امامت و معاد می‌باشد:

→ پیوستگی برقرار بوده و ذکر ابعاد مذکور در اینجا و مجددآ تکرار آنها در شرح یافته‌های سؤالهای دوم و سوم مطلوب نبوده است. به اجبار از درج مطالب مذکور در اینجا پرهیز شده و با عنایت به طرح کامل آنها علی بررسی سؤالهای دوم و سوم در اینجا صرفاً به ذکر آنها بسته شده است.

۱- بنابر شرح آمده در بند فوق، به واسطه پیوستگی تحلیل و ارائه یافته‌ها در اینجا نیز یافته‌های سؤالهای دوم و سوم همزمان ارائه شده است.

۲- برای اختصار؛ «ص س» مظنو^۲ صحیفه سجادیه ترجمه سپهر خراسانی است، به علاوه «د» مخفف شماره دعا است.

۱-۱. باب توحید

در باب توحید، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۱-۱-۱. وحدات و رویت خدا: تو خدایی، جز تو خدایی نیست. واحد و یگانه، بی‌مثل و مانند... (صحیفه سجادیه، ترجمه سپهر

کبیر، قادر، عادل، منعم، حکیم، رزاق، حلیم
و... است.

۱-۲. باب نبوت

در باب نبوت زمینه‌های تربیتی که از امام
سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۱-۲-۱. وحی: پیامبر حامل وحی الهی
است. آنچه که می‌فرمایند: به روان پاک
محمد^{علیه السلام} که امانت‌گذار وحی و برگزیده
خلق... درود فرمست (ص س، د).

۱-۲-۲. رسالت نبی اکرم^{صلی الله علیه و آله و سلم}: محمد^{علیه السلام}
دین مقدس تورا در زمین آنچنان که سزاوار
بود با علو عظمت جلوه‌گر ساخت و... هر
چند خلاف میل مشرکان بود (ص س، د).

۱-۲-۳. در وصف پیامبر و خدمات و سیرة
نبی اکرم^{صلی الله علیه و آله و سلم}: محمد^{علیه السلام} امام رحمت و
واسطه فیض و پیشوای خیرات، اصلاحات و

کلید برکات و نعمت بود. محمد^{علیه السلام} دین
مقدس تورا در زمین آنچنان که سزاوار بود
با علو عظمت جلوه‌گر ساخت، آنچنان که
جان عزیز خود را به رضای تو در راه جهاد
مقادس خویش بر کف گذاشت، تن نازنین
خود را نیز به خاطر تو (خداد) در طوفان
حوادث به مشقها و رنجها تسليم فرمود (ص
س، د).

۱-۲-۴. تکریم و بزرگداشت پیامبر:

پسوردگار! روح مقدس محمد^{علیه السلام} را در
اعلیٰ علیین به جوار خویش بپذیر و به پاداش
رنجها و زحمتها بی که آن روح مقدس در راه
رضای تو و سعادت بندگان تو به خود
پذیرفته، قرین رضا و مسرتش فرمای.
آنچنان بر منزلت و مرتبتش بیفزای که از
آفریدگان تو کسی همسنگ و هموزن وی
نشاشد و بر فرشتگان مغرب و پیامبران مرسل
تو برتری و مهتری گیرد و همچنان فرزندان
صالح و پیروان صادق او را از شفاعت و
محبتش بهره‌مند ساز و بیش از آنچه ما را به
اکرام و انعام و عده فرموده‌ای انعام و اکرام
فرمای (ص س، د).

۱-۲-۵. اصحاب پیامبر: خداوند!
اصحاب گرامی محمد^{علیه السلام} درود باد که حق
صحبت ادا کرده و تکلیف دوستی را به
درستی ایفا داشته‌اند؛ آنان که در رنجها و
مشقها، در پیکارهای خوبین، در مهالک و
معارک از مرگ نهر اسیده‌اند و پروانه صفت
در پیرامون شمع وجودش پرواز کرده‌اند و...

۱-۲-۶. درود بر پیامبر و خاندان او: در سی
دعا از ۵۴ دعای صحیفه سجادیه، امام
سجاد^{علیه السلام} به پیامبر و خاندان او درود
فرستاده‌اند. شماره دعاهای مذکور شامل
دعاهای شماره ۳-۶-۱۱-۱۲-۱۳-۱۷-۲۱-۲۰-۱۸-
۲۱-۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۷-۲۴-۲۳-۲۰-۲۱-۲۰-۱۸-

شماره ۹۱ تاستان ۱۳۸۵

مشکوٰه

پروردگار!! به هر روزگار بر روی زمین، دین
تو در سایه بندهای از بندگان برگزیده تو پناه
گیرد و در حمایت وی تأیید و تشید گردد.

این بندۀ برگزیده تو امام مردم باشد و اقوام و
ملل را به سوی رضوان تو هدایت کند؛ زیرا
رشته‌ای با رشته تو مربوط دارد (ص س، د
.۴۷)

۴۸ - ۵۴ و ۵۹ است.

۱-۳. باب امامت

در باب امامت زمینه‌های تربیتی که از
امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۱-۳-۱. خلفاً و جانشینان پیامبر: با آنکه امام
سجاد^{علیه السلام} در عصری زندگی می‌کردند که در
اختناق و سختگیری بر شیعیان از دوره‌های
کشمنظیر است، ایشان مسئله خلافت و
جانشینی پیامبر اکرم^{صلی الله علیه و آله و سلم} را مطرح کرده و در
این باره در دعای ۴۷ می‌فرمایند: درود
بغرفتست بر پاک ترین اهل بیت او، آنها بی که تو
برای اجرای اوامر و احکام سرمشق قرار
داده‌ای و خزینه‌های علم تو هستند و حافظان
کیش تواند و جانشینان تو در زمین هستند و
برهان و دلیل اثبات خویش بر بندگان قرار
داده‌ای و... (ص س، د). (۴۷)

۱-۳-۲. وظایف مستقابل امام و امت: ...

طاعتش را فرض و از طغیان او منع کرده‌ای و
به امثال فرمانهایش فرمان داده‌ای و از عدم
امثال فرمانهایش برحدتر داشته‌ای و اینکه
کسی بر او نه تقدم جوید و نه تأخیر و بر
خلافش به هر تقدير قدم برندارد (ص س، د
.۴۷)

۱-۳-۳. وجود حجت خدا در هر عصر و دوره:

دعوت تو به سوی بهشت برین است و
اغوای شیطان به جانب جهنم رهمنون
مشهد (ص: س، د: ۱۶)

۴-۱. قبر و عالم پر زخ: می فرمایند: ای
مولای من، چون رنگ و حالم دگر گون گردد
و تنم به پوسیدگی گراید و اعضا و مقاصل از
هم گشیخته شود و از هم متلاشی گردد، وای
بر من از آنجه درباره ام بخواهند به جا آورند
(ص ۵۳، ۵).

۱۴۲- یاد مرگ: می فرمایند: مرگ را
همیشه نصب العین ما قرار بده و چنان نکن
که گاهی آن را از یاد ببریم و گاهی نبریم،
بلکه همیشه به یاد مانداز (ص: س، د: ۴۰).

۱۴۳- بهشت و دوزخ: به این نکته تکیه دارند که دعوت حق تعالی به سوی بهشت است و این ابلیس است که انسان را به سوی جهنم رهمنا است؛ از جمله در بخشی از دعای ۱۶ می فرمایند: من بقین دارم که

جدول شماره ۱: نتیجه در بعد اعتقادی

بعد	ابواب	زمینه‌ها
توضیح		وحداتی و رویت خنگاوند . ایدهای به خدا ، شرک ، ذات خداوند . صفات خنگاوند
ذوق		وحش - رسالت نمای اکرم - وصف پایداری خدا - تکریم و ارزیگانش پیرامون - دروده از پیغمبر
اعانت		خلیل و جانشینان پیغمبر - وظایف مقابله ادام و امت - وجود حجت خدا در هر مصیر و دزور
معاد		درگ و رستاخیز - عاد و اورگ - بهشت و دروزخ - قدر و عالم از رخ

۲- تریت عبادی

۱-۲. جایگاه قرآن: درباره قرآن
 می فرمایند: خدایا مرا به ختم کتابت که آن را نور نامیده ای توفیق عنایت کردی و آن را شاهد تمام کتبی که تازل که دادم، قرار داده ای، از منظر امام سجاد^ع بعد عبادی دارای سه باب می باشد. این ابواب شامل آموزش فرقان و احکام، اطاعت و بندگی و ذکر و دعا می باشند:

۲-۱ آموزش قرآن و احکام
در باب آموزش قرآن کریم، زمینه‌های تبیت که از امام سجاد علیه السلام به دست آمد،

مربوط به دین که طولانی تر است ما را دور ساز و پشیمانی ده (ص س، د ۹).

۲-۱۵. نماز: می فرمایند: ... خدایا، بر محمد و آل او درود فرست و ما را بر اوقات نمازهای پسنج گانه، با حدود و احکام و دستورهایی که تعیین نموده ای و واجباتی که حکم به وجود آنها کرده ای آگاهی ده و مارا در نماز به منزله کسانی قرار ده که به مراتب و منزلت آن آگاهی دارند و حافظ ارکان آن هستند (ص س، د ۴۴).

۲-۱۶. روزه و ماه مبارک رمضان: می فرمایند: و حمد برای خدایی است که ماه خود را ماه رمضان قرار داد. ماه روزی، ماه اسلام، ماه طهارت، ماه شست و شوی از ناپاکیها، ماه قیام و آمادگی برای عبادت، ماهی که در آن قرآن فروд آمد و... (ص س، د ۴۴).

۲-۱۷. حج و عمره: از نظر امام سجاد علیه السلام ما را لال نشده ای یاوه گویی لال ساز (ص س، د ۴۲).
حج و عمره از مهم ترین اعمال عبادی است، چنان که ایشان در پایان دعای چهل و هفتم می فرمایند: برای رضایت باقی عمر مرا مصرف در اعمال حج و عمره گردان ای خدای عالم (ص س، د ۴۷).

۲-۲. اطاعت و بندگی
در باب اطاعت و بندگی، زمینه های

۲-۱-۲. حقایق قرآنی مکتوم و مفسران قرآن الله هستند: ... پروردگار!! تو این کتاب کریم را بر پیامبر خود به اجمال فرو فرستاده ای و حقایق مکتوشم را در متهای کمال و تفصیل به قلب الهام فرموده ای و علم قرآن را به نام میراث به ما عطا کرده ای و ما را بر آنان که از اسرار قرآن بی خبرند، شرف و فضیلت بخشیده ای (ص س، د ۴۲).

۲-۱-۳. قرائت قرآن: امام سجاد علیه السلام در باب قرائت قرآن و فواید آن می فرمایند: خداوند! چون ما را به تلاوت آن اعانت کردی، از فصاحت و بلاغت آن بهره مند ساختی و... و ما را به حساب مردمی گذار که بازیجه آرزوها نیستند و از آرزوهای خویش فریب نخورند... و در شباهی تیره و تار، قرآن مجید را مونس ما ساز و از وسوسه های خطرناک شیطان در پناه قرآن ایمن مان فرمای. در پناه قرآن پای ما را از محیط معصیت بر کنار دار و زبان مارا لال نشده ای یاوه گویی لال ساز (ص س، د ۴۲).

۲-۱-۴. اهمیت دین در مقابل دنیا: در خصوص برتری دین نسبت به دنیا می فرمایند: خدایا هرگاه ما در مقابل دو نقص قرار گیریم (نقص مربوط به دین و نقص مربوط به دنیا) تو آن نقص را در امر دنیا که سریع تر رو به فناست واقع گردن و از نقص

تریتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۲-۱. تقوا: امام سجاد^{علیه السلام} می‌فرمایند: پرهیزکاری و تقوا اساس بندگی خداوند است. آن حضرت در دعای هفدهم در این باره می‌فرمایند: پروردگارا به روان نازنین محمد و آل محمد رحمت فرست و از پرتو مشعل هدایت ظلمات ظلال را در هم شکن و آن چنان که گمراهن از گناهان خویش لذت می‌برند کام ما را نیز از لذت صلاح و پرهیزکاری سرشار ساز و بازار توشه و تقوای ما را از وعده‌های شیطان بسی نیاز دار و....

۲-۳. ذکر و دعا

در باب ذکر و دعا زمینه‌های تربیتی که از

امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۲-۴. اشتیاق و تقرب به خدا: امام سجاد^{علیه السلام} می‌فرمایند: ای متنهای حاجت حاجتمدان و نهایت هر مطلوب و آرزویی، ای آن که نیل به خواستها از اوست (ص س، د). (۱۳)

۲-۵. نیازخواهی از خدا: امام سجاد^{علیه السلام}

می‌فرمایند: پس هر که ترمیم حالت نیازمندی خود را از تو بخواهد و رفع احتیاجاتش را طلب کند. (ص س، د). (۱۳).

۲-۶. یاد خدا: امام سجاد^{علیه السلام}

می‌فرمایند: ای آن کس که یاد تو، به یاد آور تو شرف می‌بخشد و سپاس تو سپاسگزار تو

در همین خصوص امام سجاد^{علیه السلام} در دعای بیست و پنج می‌فرمایند: پروردگارا فرزندان مرأ به زیور تقوا و بصیرت بیارای تا نیکو بینند و نیکو بیندیشند و در برابر فرمان تو مطیع و محکم باشند، دوستان تو را دوست بدارند و بندگان تو را به راه راست هدایت کنند و دشمنان تو را دشمن و از خویش برانند (ص س، د). (۲۵).

۲-۷. عبادت و بندگی: امام سجاد^{علیه السلام} عبادت و بندگی خداوند را بزرگ‌ترین مقام برای انسان می‌دانند که رسیدن به آن توفيق از سوی خداوند متعال است: خدایا در هر یک از ساعات این روز از عبادت و شکر

را سعادتمند می‌دارد (ص س، د ۱۱).
۲-۳-۴. دوری از رنجها و گرفتاریها: می‌فرمایند: هنگام گرفتاریها تو را خوانند و در سختیها به تو پناه آورند (ص س، د ۷).

جدول شماره ۲ بعد تربیت علادی

بعد	ابواب	زمینه‌ها
از موزن قرآن و حکما	آموخت قرآن و حکما	قرآن - حقوقی قرآنی بخوب است. فرات قرآن - اهمیت دین در مقابل دنیا - نداز روزی و روز مردگان رهناند - حق و مهر.
تربیت در بعد علادی	اطاعت و رسانگی خدا	تقوی - خودت و بشگنی - استفخار و طلب آمر از خدا
	ذکر و دعا	انشاق و غریب به خدا - پناه، خواهی از خدا - پناه خدا - نیازها و درخواستهای انسان - دوری از رنجها و غیرها

- ۳- بعد تربیت اخلاقی
نصیبیم بفرما (ص س، د ۱۶).
۳-۱-۴. عدم اصرار به گناه: هدایت شده...
توبه کننده و غیر گناهکار و غیر مصربه آن باشیم (ص س، د ۴۰).
۳-۱-۵. شرکت در مجالس صالحان: و مجالس صلحاء را به وجود من رونق بخش (ص س، د ۴۱).
۳-۱-۶. صلاح و اصلاح
در باب صلاح و اصلاح، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد علیه السلام به دست آمده، عبارتند از:
۳-۱-۷. دوری از معاصی: و مرا از گناهان باز دار (ص س، د ۱۶).
۳-۱-۸. اطاعت امر خدا: و به اطاعت و ادبار کن (ص س، د ۱۶).
۳-۱-۹. تسویه و انسابه: و بازگشت از گناه

غورو خشم و خشونت به زیرستان، سخن گفتن بدون اطلاع، از حد گذراندن آرزوها، نیرنگ، ریا، دست نیازی به سوی خلق؛ خدایا پناه می‌برم از هیجان حرص و تندي غضب و غلبه حسد و ضعف صبر و بردازی و قانع نبودن به اندک، و بدخوبی و افراط در شهوت و خواهش‌های نفسانی، و تعصب و نژادپرستی، و پیروی هوای و هوس و مخالفت با راه راست، و خواب غفلت و غرق در مهالک و امور خطیر، و بی‌اهمیت شمردن گناهان، و جلوه دادن طاعت خود و خودنمایی و مباراهم ثروت و بدرفتاری با زیرستان و درباره آنچه علم نداریم سخن گفتن، و پناه می‌برم از اینکه خودپسندی را شumar سازم و دامنه آرزوها را وسعت دهم (ص س، ۵).^۸

خوشرفتاری، تواضع و فروتنی، نیکسیرتی، ملتات، سبقت در فضایل، ایثار، بخشش، ترک ملامت مردم، اعطای به مستحق، گفتن سخن به حق هر چند سخت باشد، عمل به خیر، اتحاد با مسلمانان و توک بدعث پیشگان؛ خدایا بر محمد و آل محمد درود فرست. مرا به زینت نیکان آرایش ده و به زیور تعوا ملبس گردان. توفیقم ده برای بسط عدالت، فرو خوردن غصب، خاموش کردن آتش نفاق و فساد، جمع آوری دور افتادگان، و صلح و اصلاح بین خلق‌ها، ترویج نیکی، و پوشاندن عیها، و خوشرفتاری و ملایمت، و تواضع و فروتنی، و نیکسیرتی، و ملتات، و سبقت در فضائل ایثار، و بخشش زیادی مال به مستحقان و گفتن سخن به حق هر چند سخت باشد، و اندک و ناچیز شمردن عمل به خیر هر چند در قول و فعل بسیار باشد، و بسیار شمردن شر و زشتی در گفتار و کردار اگر چه اندک باشد. اینها و همه را با ملازمه طاعت همیشگی و اتحاد با مسلمانان و ترک بدعث پیشگان، و آن که بدعثی را به کار برد، به مرحله کمال و بی‌نقصی برسان (ص س، ۲۰).^۹

۳-۱. کسب صفات حسن‌الاخلاقی در باب کسب صفات حسن‌الاخلاقی، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:
۳-۲. سعی در کسب صفاتی چون: عدالت، کظم غیظ، راستی و یکرنسگی، کمک به محتاجان، اصلاح بین خلق، ترویج نیکی، پوشاندن عیب،

جدول شماره ۳: بعد تربیت اخلاقی

بعد	ابواب	زمینه‌ها
تربیت در راه اخلاقی	صلاح و اصلاح	درزی از عادی - اطاعت ابر خدا - نیو و ایله عدم احترار به کنار، شرکت در مجالس «الجهن»
	پرداخت صفات مذموم	پرداخت صفات مذموم: حسنه، خوبی، خشم، ضعف، ضرور، طبع و...
	کسب صفات حسن	کسب صفات حسن: اخلاقی مثل صبور و بردازی و تواضع و...

همان گونه بترسمیم که از پادشاه ظالم و خودسر (ص س، د ۲۴).

۴-۲. تربیت فرزندان
در باب تربیت فرزندان، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۴-۲-۱. دعا برای فرزندان: خدایا به طول عمر فرزندانم و به اصلاح آنان و استفاده من از آنها بر من مئت گذار و ص س، د ۲۵).

۴-۲-۲. تأمین فرزندان: و به رزق و روزیهایشان که به عهده من است فراوانی بخش (ص س، د ۲۵).

۴-۲-۳. دیندار بار آوردن فرزندان: و آنها را در زمرة مردم نیکو کردار و اهل تقواو پرهیز و اوقف به امور دین و دنیا و شنواز حق و حقیقت قرار ده و ناصح و دوستدار شیفتگان بهشمار آور (ص س، د ۲۵).

۴- بعد تربیت اجتماعی
از منظر امام سجاد^{علیه السلام} بعد تربیت اجتماعی دارای چهار باب شامل، نیکی به پدر و مادر، تربیت فرزندان، صله ارحام و روابط با همسایگان می‌باشد:

۴-۱. نیکی به پدر و مادر
در باب نیکی به پدر و مادر، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:
۴-۱-۱. دعا برای والدین: خدایا پدر و مادرم را برای شمول مرتبه عزت در پیشگاهت و درود از ناحیه تو برگزین، ای مهربان ترین مهربانان (ص س، د ۲۴).

۴-۱-۲. انجام وظایف در برابر والدین: (خدایا) وظیفم را درباره آنان به من الهام کن (ص س، د ۲۴).

۴-۱-۳. احترام به والدین و خشوع در برابر آنها: خدایا چنان کن که از ابتهت پدر و مادر

۴-۳. صله ارحام

در باب صله ارحام، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۴-۳-۱. حسن معاشرت: و مرا دارای اخلاقی بلند و نیک بنما... (ص س، د ۲۰).

۴-۳-۲. خوشنقاری با افراد تحت تکفل: خدایا به تو پناه می‌برم از اینکه با افراد تحت تکفلم بدرخواری کنم (ص س، د ۸).

۴-۳-۳. محبت با خویشاوندان: ما را توفيق ده که در این ماه صله ارحام به جا آوریم و به آنان نیکی کنیم (ص س، د ۴۴).

۴-۳-۴. پیوند با بریدگان: و آن که از من دوری گزیده، من را به ملاقاتش خشنود گردن (ص س، د ۲۰).

جدول شماره ۴. تربیت در بعد اجتماعی

زمینه‌ها	ابواب	بعد
دعا برای ولادین - احجام و ظرفیت در برادر والدین - احترام به ولادین و خشونع در برادران	پیکی به پدر و مادر	
دعا برای فرزندان - تائین فرزندان - بیمهار برآوردن فرزندان	تربیت فرزندان	تربیت در بعد اجتماعی
حسن معاشرت - خوشنقاری با افراد تحت تکفل - محبت و خوشخاوندان - بریدگان	صله ارحام	
پوشاندن غیرب از همسایگان - پیک خواهی برای همسایگان - احسان و تفضل به همسایگان	روابط با همسایگان	

۵- بعد تربیت اقتصادی

از منظر امام سجاد^{علیه السلام} بعد تربیت اقتصادی دارای دو باب شامل تأکید بر

روزی دهنگی خداوند و تلاش برای روزی

می‌باشد:

- ۱-۵. تأکید بر روزی دهنده‌گی خداوند**
در باب تأکید بر روزی دهنده‌گی خداوند، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد علیهم السلام به دست آمده، عبارتند از:
- ۲-۱. دعا برای وسعت رزق و روزی ام را به رسیدن آفت، تلف نکن و بر ثرمت بیفزای و بر آن برکت ده**
(ص س، د).
۲-۲. تعیین رزقی برای هر موجود زنده:
برای هر ذی روحی رزقی معلوم و معین قرار داده. هر که خواهد از آنجه مقاوم شده بکاهد قادر نخواهد بود و هر که خواهد بر آن بیفزاید نتواند. (ص س، د).
- ۳-۱. درخواست روزی فقط از خدا:**
سپاس خدایی را که باب نیازمندی به غیر از خودش را بر ما مسدود ساخت (ص س، د).
- ۴-۱. اعتقاد به عدالت خدا در تقسیم روزی:**
و سپاس اوراست به جای هر نعمتی که به ما عطا کرده به سایر بندگان گذشته و آستان که پس از این بیانند بخشیده و خواهد بخشید (ص س، د).
- ۴-۲. تلاش برای روزی**
در باب تلاش برای روزی، زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد علیهم السلام به دست آمده، عبارتند از:

نصیسم گردان و چنان مال و مثال بده که مرا به گمراهی نکشاند و... (ص س، د ۲۰).

جدول شماره ۵. بعد تربیت اقتصادی

زمینه‌ها	ابواب	بعد
ده رای و سمعت رزق - بوجوده آنده این اختقاده خدا برای هر موجودی رزق فرار داده و رخدوست روزی فقط از خدا - اختقاده عدالت خدا در تضمیم روزی	تأکیده بر روزی دهدگی خنا	تربیت در بعد اقتصادی
مسارش به کار و تلاش درست و بخوبی روزی - برخور از حرص و آرماندی در میثت - اتفاقاً به حق خود دویری از اسراف و تپیر - تلاش عادش پایه‌دان اساند را از باد خدا غافل کند - باعث در راه خدا	تلائی بر روزی	

۶- بعد تربیت سیاسی
دوستان ایشان درود فرسست؛ آنان که به مقام و منزلت ایشان اعتراف دارند (ص س، د ۴۷).

از منظر امام سجاد^{علیه السلام} بعد سیاسی دارای
درو باب شامل رهبری اولیای خدا و تبیین
لزوم اطاعت از رهبری می‌باشد:

۲- تبیین لزوم اطاعت از رهبری

در باب تبیین لزوم اطاعت از رهبری،
زمینه‌های تربیتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به
دست آمده، عبارتند از:

۱- رهبری اولیای خدا

در باب رهبری اولیای خدا، زمینه‌های
تربیتی که از امام سجاد^{علیه السلام} به دست آمده،
عبارتند از:

۱-۱- ولایت مداری: پروردگار! فرمان

داده‌ای که بندگان تو از امام خویش پیروی
از او پیش بخوید (ص س، د ۴۷).

کنند و بدین پیروی حق بندگی بگزارند...
فرمان داده‌ای که فرمانش بپذیرند و آنچه

نهی فرموده بپرهیزنند و بر گفتارش پای
او باز ماند (ص س، د ۴۷).

نگذارند و بر دستورش پیش نجوینند. (ص
س، د ۴۷).

۱-۲- دوستی با اولیای خدا: ... خدایا بر

۳- تأکید بر لزوم حفاظت

از مرزهای سرزمین اسلامی
در باب تأکید بر لزوم حفاظت از سرزمین

(ص ص، د ۲۷).

۳-۲-۶. آموزش سپاهیان: به سیاست جنگی آشنایشان کن و آنچه را نمی‌دانند بیاموز (ص س، د ۲۷).

اسلامی، زمینه‌های تربیتی که از امام

سجاد^{علیه السلام} به دست آمده، عبارتند از:

۱-۶. تشكیل نیروهای دفاعی و رزمی: عدده و شمارشان (سپاهیان) را زیاد کن و سلاحهای آنها را بُرند و کاری نما

جدول شماره ۶. بعد تربیت سیاسی

بعد	ابواب	زمینه‌ها
تربیت در اهداف سیاسی	ردیف اولی از خدا	ولایت مباری - دوستی با اولای خدا
	تبیین ازوم احکام	عدم طغیان در ربار و رهبر - پیشگیری از رهبر - از ندانند از رهبر
	حفظ حاکمیت	ناکود ارزیوم حفاظت از برزه‌های صریح اسلامی - تشكیل نیروهای دفاعی و رزمی - آموزش سپاهیان

زمینه اعتقادات، اخلاق و جنبه‌های مختلف شریعت است. در این راستا باید اذعان داشت:

(۱) گرچه ابعاد، ابواب و زمینه‌هایی که در این مقاله به آن اشاره شده ناظر به عملکرد امام سجاد^{علیه السلام} در شرایط آن روز جامعه اسلامی است، اما به دلیل جامعیت و اصالت آنها و اینکه ریشه در وحی دارد، هم‌اینک نیز برای ایجاد یک ساختار قوی و نظاممند برای تعلیم و تربیت کشور اسلامی، می‌تواند بسیار مؤثر و راهگشا باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

انمه معصومین^{علیهم السلام} در مواجهه با مسائل عصر خویش شیوه‌های خاصی داشته‌اند، به طوری که برای راهنمایی پیروان خود، خطبه‌هایی ایجاد کرده، نامه‌هایی نوشته و یا کلمات حکمت‌آمیزی ابراز کرده‌اند. واضح است که بخشی از آن اعمال، ناظر به شرایط خاص زمانی و مکانی ایشان است، ولی لزوماً وابسته به گذشته نیست. به عبارت ذیگر، میراث امامان، فراتر از زمان و مکان و ارائه‌کننده قواعد عمومی و اصول کلی در

- ۱۵- مدنی، سید علیخان، ریاض السالکین فی شرح صحیفة سیدالساجدین، مؤسسه آل البيت، قم.
- ۱۴- مدرسی، سید محمد تقی، امامان شیعه و جنبشیان مکتبی، ترجمه حمیدرضا آذربی، بنیاد پژوهشیان اسلامی، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۵.
- ۱۳- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، مروج الذهب و معادن الجوهر، ترجمه ابوالقاسم پایانده، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۱.
- ۱۲- مدرسی، سید محمد تقی، امامان شیعه و جنبشیان اسلامی اتفاقاً مقدم، سعید، اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه امام مسیح الدلیل، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده تربیت مدرس، تهران، ۱۳۶۶.
- ۱۱- صحیفة مسیح الدلیل، ترجمه سپهر خراسانی، انتشارات اسلامی، اشرفی، تهران، ۱۳۸۱.
- ۱۰- شیخ آقا بزرگ تهرانی (ع)، الذريعة الى تصايف الشيعة، دار الاشواق، بيروت.
- ۹- —————، تاریخ تحلیل اسلام تا پایان اموی، چاپ ششم: مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۶۵.
- ۸- شهیدی، سید جعفر، زندگی علی بن الحسین (ع)، چاپ اول: مقر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۵.
- ۷- سیحانی، جعفر، مقدمه کتاب سیره پیشوایان، چاپ ششم: مؤسسه تحقیقات امام صادق (ع)، قم، ۱۳۷۶.
- ۶- حسینی عاملی، جعفر، دروسها و بحثها در تاریخ و اسلام (مجموعه مقالات).
- ۵- خامنه‌ای، سید علی، پژوهشی در زندگی امام مسیح الدلیل، پیشوایان، چاپ ششم: مؤسسه تحقیقات امام صادق (ع)، قم، ۱۳۷۶.
- ۴- پیشوایان، مهدی، سیره پیشوایان، چاپ ششم: مؤسسه تحقیقات امام صادق (ع)، قم، ۱۳۷۶.
- ۳- باقری، خسرو، زنگنه دولویه به تعلیم و تربیت اسلامی، چاپ سوم: انتشارات مدرسه، تهران، ۱۳۷۴.
- ۲- ابراهیمی فر، علی اصغر، زنگنه به مبانی، اصول و اهداف تربیت در صحیفة مسیح الدلیل، قم، شریه معرفت سال پازدهم، شماره شش، پیاپی ۵۷، ۱۳۸۰، ویژه علمی تربیتی.
- ۱- برنامه‌ریزان با انتخاب ابعاد و مبانی تربیت اسلامی به عنوان استراتژی راهبردی، به تدوین برنامه‌های مناسب آموزشی و درسی همسو با اهداف تربیت اسلامی و روشهای تدریس مناسب آنها برداخته و فعالیتهای آموزشی را چنان برنامه‌ریزی نمایند که این فعالیتها محملی برای تحقق انسانیت حقیقی داشت آموزان به معنای انسان اسلامی باشند.
- (۳) برنامه‌ریزان تربیتی در سطوح مختلف با عنایت به نتایج پژوهش، لازم است به ابعاد شش گانه و ابواب مطرح در هر یک از آنها توجه داشته و با عنایت به زمینه‌های مصادقی مطرح شده، فرصتها و زمینه‌های عملی و تجربی را برای تمرین، ممارست و کسب تجربه داشت آموزان فراهم آورند.
- (۴) مریبان می‌توانند با الگو قراردادن سیره ائمه اطهار (ع) به عنوان برترین مریبان عالم، نقش کلیدی خود در تربیت را به نحو احسن ایفا نمایند.

منابع و مأخذ

۱- ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، تصحیح و